

KÓHALMI BÉLA

A művek sorsa és a bibliográfia

A bibliográfusok maguk is elégedetlenek az irodalom és ezen belül a szépirodalom bibliográfiájával. Különösen áll ez a világirodalmi összefoglalókra, amelyek válogatása nem kielégítő és nem felel meg a humanista hagyományoknak. Ez a hagyomány is — összegyűjteni és leírni a tudós világ számára minden számukra fontos írásos emléket — válogatáson alapult, akár a goethei értelmezésű világirodalom („... als Auslese des Musterhaften zum Behufe einer höheren Weltbildung”).¹ A humanizmus nagy bibliográfusa, Conrad GESNER nyugodtan nevezhette bibliográfiáját egyetemesnek, mert az ő világának minden tudományát, egész szellemi kincstárát — beleértve a szépirodalmat is — összegyűjthette a „három szent nyelv” írott és nyomtatott emlékeiből. A gesneri hagyomány — a vulgáris nyelveken írott művekkel bővített bibliográfiákban — századokon át tovább élt. Új átdolgozók kezében élő eszköz maradt a gesneri mű vagy kétszáz éven át maga is. A tovább élés a XIX. században a század közepéig már azt jelentette, hogy csak a „jelentős művek” kaphatnak helyet, de Jacques Charles BRUNET, F. A. EBERT és J. G. T. GRAESSE monumentális szintézisei lényegileg térbeli, időbeli, tárgybeli korlátokat nem szabtak gyűjtésüknek. Napjaink világirodalmi szintézisei már igen gyakran lemondanak a szellemi kincstár nem szépirodalmi értékeiről. Összefoglaló világirodalmi segédkönyveinkben a nem szépirodalmi gyűjtés már csak „szomszédos anyag”: kutatási kellék, semmi több.

Konkrétebben ezek a panaszok:

1. A világirodalom újkori bibliográfiai szintéziseiben a szépirodalom kerül előtérbe, mégpedig túlnyomóan a világnyelveken írottak, a kis nemzetek irodalmából való válogatás esetleges; a tudományos irodalom egyetemes érdeklődésre számot tartó alkotásait is egybefoglaló szintézisre rányomódik annak a nemzetnek a bélyege, amelynek műhelyében a szintézis készült; sikeres nemzetközi együttműködés nem bontakozott ki;

2. az irodalmi és irodalomtudományi nagy szintézisek — a nemzetiek — késlekednek és vajmi ritkán érnek el századunk derekáig;

3. az irodalomtudomány szintéziseiben a művek leírása elnagyolt, túlságosan leegyszerűsített, elhagyják a könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokat. A bibliográfiák szüntelenül változó módszerei miatt a kutató a segédkönyvek rendkívül sokféle fajtájához kénytelen szinte egyidőben folyamodni.

Milyen egyszerű is volt a GESNERhez, BRUNET-hez vagy GRAESSÉhez folyamodók, a velük még beérők dolga. Nekik csak egy megnyugtatóan nagy bibliográfia módszerével kellett megbarátkozniuk. Az utolsó száz esztendő megajándékozott minket a bibliográfiák sok fajtájával, de ezek csak akkor nyílnak

¹ GOETHE—ECKERMANN, 31. Jan. 1827. Bd. 1. 236—37. l.

meg előttünk, ha használat előtt elolvassuk előszavukat, hogy elmagyaráztassék nekünk szerkesztésük módszere. Mert ahány, annyiféle, s a nélkülözhetetlen információs anyag sokféle szerkezetű bibliográfiában oszlik meg: a kutatónak a tizenöt-húszféle bibliográfiára szinte egy időben szüksége lehet, ha kérdéseire feleletet keres.

Célszerűnek az látszott, hogy a segédkönyvekben gazdag nemzetek irodalomtudományi apparátusát — főleg a franciáét — nézzük meg közelebbről.

Sietünk mindjárt a megnyugtatóssal: nem a pontatlanul megfogalmazott teljességet kérjük számon a kezünk között levő nem egy segédkönyvtől: GRAESSEK óta az általuk gondozott századok irodalma az elmúlt kilencven év alatt felgazdagodott új irodalmi felfedezésekkel. Egy a XIX. század derekáig terjedő szintézis mindenképpen gazdagabb lenne, mint az övék. Nem ebben látjuk a hibát, hanem abban, hogy az új világirodalmi összefoglalók megmaradtak négy-öt európai nyelv szellemi határai között, s e határok közé csak szűk réseken át szivárogtak be a kis nemzetek írásai, a MOMMSEN emlegette „extra litterarum commercium”.

Nem könnyű rendet teremteni az irodalomtudományi segédkönyvek érdekében. A kutató okosan teszi — hiszen nem tehet mást — ha olyannak veszi őket, amilyenek, s igyekszik legjobb tulajdonságaik szerint hasznukat venni. A típusok kialakultak és ezek között a szerkesztésben kiemelkedők, a beváltak, ha vontatottan is, nagy ritkán hiánytalan sorozattá egészülnek ki.

A „beavatottakra” gondolunk, amikor az információkkal szolgáló segédkönyvek és elsősorban bibliográfiák fölött szemlét tartunk azzal a céllal, hogy rámutassunk: amit a kutató nem talál meg az egyikben, esetleg megtalálja a másik fajta segédkönyvben.

Vizsgálódásunk szerint a kutatóhoz abban a pillanatban szegődünk úti-társul, amikor ez már túljutott az *első lépcsőn*, az életrajzi bibliográfiákon, s megkezdí a részletekben való alaposabb tájékozódást. A bio-bibliográfiák és ezek gyűjteménye az ősfarmája a bibliográfiának, s első kézmozdulatunkkal ma is feléjük nyúlunk. Milyen segédkönyv-típusok állanak még itt rendelkezésére?

1. Ha témája nemzeti irodalmi téma is, szüksége van világirodalmi kitekin-tésre, a *művek szinoptikus időrendi táblázatára*. A legújabb kor adatait, az európai szellemi közösségbe beletartozó kis nemzetek jelentős alkotásait is magában foglalóra. Alaposabb munkát ilyen csak egyet találtunk, a VAN TIEGHEMÉT,² de ez 1900-zal bezárul.

2. A *világirodalom történeti rendszerű kézikönyvei*. EPELSHEIMER *Handbuchja*, BALDENSPERGER—FRIEDRICH összehasonlító világirodalomtörténeti bibliográfiája.

3. A történelmi rendszerezésű *nemzeti irodalomtudományi Manuel-ek, Grundriss-ek*. A GOEDEKE- és LANSON-típusú kézikönyvek; rendszeres folytatásuk fő gondja az irodalomtudomány munkásainak. Folytatóik között akad nap-jaink irodalmát megközelítő is, olyan is, amely az irodalmi közéletbe beletartozó „nem nagy” írókkal is foglalkozik, akik nélkül a mértékünk nem lehet pontos.

4. Azok a *nemzetközi és nemzeti irodalmi szótárak*, amelyekben az írók életrajzán kívül olvasmányos formában a művek tartalmát, jellemzését, a társadalmi háttér intézményeinek adatait is megtaláljuk (*Oxford Companion* típus); egyesekben (BOMPIANI, LAFFONT) megtaláljuk az irodalmi alakokat is. Hasznos könyvek, de áttekintést nem adnak.

² E pontokban említett művekről később bőven lesz szó.

5. *A nemzeti retrospektív bibliográfiák.* Ezek — ha a XV—XVIII. századi művekről van szó — gondos leírást adnak, a könyvekről mindent elmondanak, ha nem is mindig olyan „beszédesekek”, mint a francia nemzeti bibliográfia QUÉRARD szerkesztette kötetei. Ám ha a XIX. század közepéhez érnek, a bibliográfusok buzgalma lelankad, a XIX. század második fele és a XX. század könyveinek leírása már százaz és kopár, kommerciális jellegű. Az irodalom egyre szorongatóbb bősége kimeríti szorgalmukat. Különben is fásasztja a kutatót a nemzeti retrospektív bibliográfiában való keresés, mert a szépirodalom bennük elkeveredik az irodalom alatti (vagy az irodalomtudomány számára közömbös) irodalommal.

6. *Az első kiadásoknak, az irodalmi ritkaságoknak a nemzeti bibliográfiákat kiegészítő bibliográfiái.* A nagy irodalomtudományi szintézisek röviden leírják ugyan a műveket, de nagyobb gonddal és körültekintéssel kezelik az írókról és műveikről szóló ún. szekundér-irodalmat. A művek keletkezése körülményeire, a kiadásra, a könyvek további sorsára vonatkozó adatok hiányzanak belőlük. Jelentős írók esetében a bibliofil-bibliográfiák feleslegessé teszik a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való fásasztó keresgélést, de századunk könyvei iránti érdeklődésük minimális.

7. *A bibliográfiai évkönyvek,* amilyen a klasszika-filológia *Année philologique*-ja, vagy legújabban az EPPELSHEIMER által megindított kétévenként megjelenő német irodalomtudományi bibliográfia, vagy KOZOCSA Sándor magyar irodalmi bibliográfiája.

8. *Témák bibliográfiái,* néha komplex témaké, egy műfaj történetén belüli témaké; irodalmi irányzatokkal vagy egy korszakon belüli időszak irodalmával foglalkozók. Számuk az elmélyült részletkutatásokkal arányban egyre nő.

9. *A személyi bibliográfiák.* Nehezen képzelhető el a kutató számára kényelmesebb műszer a személyi bibliográfiánál, kiváltképpen akkor, ha a művek időrendjébe be vannak építve a költő vagy író életének az alkotó munka szempontjából fontos eseményei. Növekvő jelentőségükre mutat az is, hogy egy a személyi bibliográfiákat összefoglaló nagy mű, ARNIM *Personalbibliographie*-ja most jelenik meg második kiadásban. A franciák második kurrens nemzeti bibliográfiája, a *Biblio* hónapról-hónapra hozza egy-egy kortárs-író személyi bibliográfiáját.

10. *Kortárs-antológiák.* A késlekedő nagy szintézisek és irodalmi lexikonok előmunkálatai. Napjaink alkotóinak többnyire nemzeti jellegű seregszemléje. Egymás mellett élő két-három emberöltő íróinak és költőinek látképe. A helyzetkép, amit ad, belefoglalja a mát, s az írók bemutatását kísérő tanulmányok beleszólnak napjaink vitáiba.

Ezúttal csak ennyiféle segédkönyvről legyen szó, pedig mennyivel többől áll össze az irodalomkutató apparátusa. S amellett még nem is foglalkoztunk a nélkülözhetetlen nyelvészeti segédkönyvekkel. Nagy nemzetek is nélkülözik a felsorolások egyik-másik válfaját. A bibliográfiákban roppant gazdag francia irodalomtudomány nemcsak a kurrens szakbibliográfia hiányát panaszolta fel, de egy jó bevezető bibliográfiai kalauzét is. Közel hatvan éve már, hogy Gustave COHEN felvetette a bibliográfiai szolgáltatások összevonását. Azóta létrejöttek a nagy Manuel-ek, de folytatásaikban a szolgáltatások elsorvadóban vannak. Célszerű lenne tehát a legfontosabb segédkönyveket — az újakat — közelebből szemügyre venni, elemezni, hogy tanulságukat hasznosíthassuk.

Az irodalom kronológiája

Nagy irodalomtörténetek függelékei között sokszor találkozunk vele, de az „egyetemes” jelzöt kiérdemlő összefoglalással alig. A VAN TIEGHEM szerkesztette időrendi repertórium egyedülálló jelenség.³

Egyetemesnek mondható, mert több mint negyven európai nyelven megjelent jelentős irodalmi művek megjelenési évét regisztrálja, s amellett oly könnyen kezelhető, hogy a kutató egyszerű rálapozással megtalálja a további lépéséhez vezető adatokat.

VAN TIEGHEM munkája kollektív erőfeszítés eredménye. Munkatársai 31 ország professzorai és könyvtárosai voltak. A történettudományok hatodik, oslói (1928) kongresszusán hoztak határozatot az irodalomtörténészek a világ-irodalmi kutatás fontos műszereinek létrehozása érdekében. Több terv között ez látszott a legsürgősebbnek: elkészíteni a világirodalom szinoptikus táblázatát, s a kronológiába, a nevezetes publikációk közé beilleszteni az irodalomtudományt és nyelvtudományt közlelről érdeklő történeti (tudomány- és művelődéstörténeti, könyvtörténeti) események, tények adatait. A kongresszusi bizottság egy munkabizottság vezetésére Paul VAN TIEGHEMET, a Sorbonne megbízott előadóját kérte fel, aki 59 munkatársával (a munkatársak időközben változtak) 1935-re készítette el repertóriumát. Ilyen teljességben nincsenek elődei VAN TIEGHEMnek, ha vannak: tökéletlenek, esetleg csak egy korszakra korlátozottak. Csodálatos, hogy ritkán emlegetik, kevesen használják, pedig rendkívül hasznos könyv, könnyen kezelhető, takarékos tipografizálása nem fárasztja a keresőt. Mit és hogyan találunk benne? Az adatokat — kb. 21 000 — évszámok tagolják. Harmínckét fettel és verzálissal szedett szigla jelzi a sorok elején a nyelvet (így: ALL = német, ANG = angol, HON = magyar, TCH = cseh, LET = lett stb.) s mellettük a sorban és a következő pár sorban a megfelelő irodalmi mű, semmi más, mint a mű szerzője, címe és hogy első kiadás. Igen sokszor rövid annotáció arról, hogy a művet később újra vagy többször kiadták. Ha a mű nem a kongresszus elfogadott öt tanácskozási nyelvében szól (angol, német, francia, olasz, spanyol), a címet francia fordításban is tükrözteti, sokszor magyarázat kíséretében. (Pl. 1562. év alatt: P. MELIUSZ: *Debreceni hitvallás* [catéchisme selon CALVIN]. — 1561. évnél: *Kancionál Šamotulský* [Chansonnier de Samotuli] (recueil de cantiques des Frères Moraves). A mű címe szerint az újkori irodalmak repertóriumára volna, de nem zárja ki — nem is teheti — a továbbélő ókori és középkori műveket, ezeknek a vulgáris nyelveken megjelent első fordításait — beleértve az ó- és középkori keletieket. Ezek a kronológiában a történelmi adatokkal együtt az évek alatt csoportosított címanyag első soraiba kerülnek, s csak azután következnek a nyelveket szimbolizáló sziglák betűrendjében az újkori művek. Ide is beékelve a köztörténeti, tudománytörténeti adatok. (Így: 1471: HORATIUS első nyomtatott kiadása — 1476: az első görög nyelvtan: LASCARIS *Epitoméja* — 1497/98 Vasco de GAMA felfedezi a keletindiai tengeri utat — 1499: ERASMUS megtanul görögül Párisban — 1514: az első arab nyomtatvány — 1531: SCALIGER megvédi CICERÓT ERASMUSSzal szemben — 1562: IV. PIUS nyomdát alapít a Capitoliumon a keleti nyelvek részére — 1582: az edinburghi egyetem alapítása — 1619: *Deliciae poetarum Hungarorum* (PANNONIUS, TURI, SOMMER, FILICZKI) — 1804: a *Véda* első fordítása — 1811–19: a [magyar] nyelvújítási vita —

³ VAN TIEGHEM, Paul: *Répertoire chronologique des littératures modernes*. Paris, 1935, Droz. 384 l.

1833: BALZAC első találkozása HANSKA asszonnyal stb. stb.) Látnivaló: a mű szemhatára tág, megmutatja, ami beleömlött az európai szellemi élet folyamába; a XV—XVII. századi latin irodalom kutatóit sok fáradságtól mentesíti a művek időrendi besorolása. Csak a nem datálható orális hagyomány, a legendák anyaga maradt ki. A kis nemzetek helyét kijelöli az irodalomban, a műveket nem országok és nemzetek szerint sorozza be, hanem nyelvük szerint, mert ez kevesebb vitára ad okot, az évszámok megállapításánál a kutatás legújabb eredményeire támaszkodik. Nem lehetett könnyű a szerkesztőnek a döntés, amikor egy-egy adat felvételénél szembe került a nemzeti és nemzetközi jelentőség kérdése. VAN TIEGHEM két év előtt elhunyt magyar munkatársa, HANKISS János debreceni professzor ezen a fronton is sikeres közelharcot vívott hírünkért a világban. Felesleges volna fölhánytorgatni, hogy VAN TIEGHEM a művek utóéletéből, könyvtörténetből többet is adhatott volna: a módszer továbbfejleszthető, és ez a tanulság sokat ér.

VAN TIEGHEM *Répertoire*-jában nincs meg a szekundér-irodalom. A kongresszusi munkabizottság a negyvenegynéhány nyelven megjelent fontos irodalmi művek születési adatait akarta összefoglalni, egyszerű munkaeszközt akart létrehozni az irodalomtudomány beavatottai részére, az elképzelhető legegyszerűbbet, hogy lehetővé tegye a kutatónak megállapítani a különböző nyelvű művek keletkezésének egyidejűségét, rokonságukat *negyvenegynéhány nyelvterületen*, hogy némi áttekintést nyújtson egyes irodalmi műfajok, irányzatok egyidejű előfordulása tekintetében is öt éven, tíz éven, negyedszázadon belül. „*Tiszta*” irodalmi bibliográfiát akartak, a műveket akarták előtérbe állítani. A történelmi háttér adatai — hasznosak, jó, hogy ott vannak — mégis csak járulékosak. Tovább fejleszthető ez is. Egyszerű műszert akartak adni a kutatónak, aki tudja, hogy az értékelést, az író életrajzának részleteit és sok egyebet, ami a munkájához kell, hol keresse, de a legfontosabb adatra, a mű első megjelenésének évére a legkisebb idővesztéssel csak itt lapozhat rá, és csak ebből tudhatja meg gyorsan, egy időben mi jelent meg más nyelvek területén.

VAN TIEGHEM könyve jó könyv marad akkor is, ha kevesen használják, és a bibliográfiai tankönyvek nem emelik ki értékes vonásait. VAN TIEGHEM repertórium a könyvnyomtatás feltalálásával kezdődik, de — fájdalom — a XIX. század utolsó évével lezárul. Kiegészítése a XX. századi adatokkal sürgős feladata volna az irodalomtudósok nemzeti munkabizottságainak.

A világirodalom bibliográfiái

EPPELSHEIMER világirodalmi bibliográfiája⁴ rendszerező mű, tehát alkalmas arra, hogy a világirodalom égtájai irányában tájékozódjunk. A „kincstár”-nak csak nagyra tartott értékeivel foglalkozik. A feladat így is nagy. Arra az egész matériára épít, amit számára az egész irodalomtudomány szállít: az irodalomtörténeti korszakokat ábrázoló vagy jellemző irodalomra, ezeken belül a szigorúan kiválasztott írókról és műveikről szóló irodalomra. A címanyag zöme az ábrázoló és kritikai irodalom. Korszakbeosztását a kelet-ázsiai irodalommal,

⁴ EPPELSHEIMER, Hans W.: *Handbuch der Weltliteratur*. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. neubearb. u. erg. Aufl. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. XIV, 808 l.

az indus kultúrkör, az ókori Közél-Kelet, az izlám irodalmával kezdi, a klasszikus ókor, a nyugati középkor irodalmával folytatja, innen kezdve századonként halad a XX. századig, de a két utolsót felbontja a romantika, a realizmus, a századvég és a két világháború közti szakaszokra. Tálalásának módszere, a tipográfia egyáltalában nem ördögös, de minden lehetőségének kihasználásával párosul. Minden korszak élén a kb. 40 sornyi bevezetés azt a célt szolgálja, hogy tájékoztasson a korszak irodalmának eredetéről, kapcsolatairól és művelődési eseményeiről. Különösen a művelődési események találkozásairól, az ebből eredő vitákról, a korszak és életstílus kialakulásáról. Ennyi is megérteti a mű használójával a szerkesztő világnézeti korlátait, mert csak a szellemtörténeti és stílus kutatásra épített. „Ahol lehetett — írja — az anyaggyűjtést a szellemi élet egész területére (filozófia, művészet, zene, történelem) kiterjesztette.” Jut benne hely a problémák felvetésére és arra, hogy itt-ott rámutasson az irodalomtudomány adósságára. Bravúros teljesítmény negyven sorban. A korszak bevezetőjét követi a szekundér irodalom felsorakoztatása. (Pl. A századvég — 1880—1914 — irodalma ilyen tagolást kapott: *Lexikonok — A szakasz összefoglaló ábrázolása — Impresszionizmus — Naturalizmus — Szimbolizmus — Kultúra — Művészet — Zene — Az irodalom országonkénti csoportosítása*, rugalmasan alkalmazkodva a repertórium címanyagának természetéhez.) Csak a korszak vagy szakasz egészére tartozó irodalom után következik a korszak vagy szakasz írói életműveinek bemutatása: szakaszonként kb. 8—10 íróé. A válogatás szigorát ez eléggé jellemzi. Szükséges volt a mű berendezésének leírása, hogy az arányokat érzékeltessük: mily kevés hely jut a műveknek. A művek leírása a címből, a megjelenés évéből, németre fordított címéből, illetőleg a keveset mondó cím egyzavas vagy egymondatos német magyarázatából áll.

Érdemes szólni a mű tipográfiájáról. A bevezetés után az irodalom felsorolása is folyamatosan szedett, de *fettel* szedett osztályokra tagolódik (így: *Összefoglalók — További kutatáshoz — Történelem — Állam — Kultúra — Irodalomtudomány — Művészet — Zene — Mitológia — Filozófia — Gazdaság — Sport — Utóélet*). De még ezeken az alosztályokon belül is a forrás műfaját jelző *ritkített tárgyszavak* igazítják el a kutatót (így: *Bibliográfia — Feldolgozás — Segédkönyv*), s a forrás címe és évszám adata után *kurzív*val szedve egy-egy tömör magyarázat vagy értékelés (így: „hat szaktudós népszerűsítő műve” — „filológusok szélesebb köre számára” — „tömör és megbízható” stb.). Ilyen velős annotációkat iktat be zárójeles *kurzív*val akkor is, amikor a művek címét magyarázattal egészíti ki (pl. HEMINGWAYNél a *Farewell to arms* után ezt írja: „az olasz front élete az első világháború alatt” — vagy Alexej Nikolajevics TOLSZTOJ *Golgotája* után: „Trilógia az orosz értelmiség sorsáról az első világháború és a bolsevista forradalom alatt”). Az egyes korszakok íróinak életművét miniatűr személyi bibliográfia mutatja be, ez a Nobel-díjas ELIOTnál így fest: 15 soros életrajzi vázlat — Első műve — Róla készült bibliográfia (megjegyzés: Donald C. GALLUP jegyzéke 177 lap terjedelemben) — Tanulmányok: a költőről és műveiről szóló irodalom (megjegyzések *kurzív*val: „bibliográfiával”, „kivonatokkal”, „a kritikusról”) — Lira (cikkek ELIOT költészetéről), majd egyenként a verskötetek. A *Four quartets 1943* után: a négy vers címének felsorolása. Valamennyi lírai kötetnél a német fordítás közlése. — Drámák (a drámáiról ELIOTról szóló cikkek) utána az egyes drámák és címeik német fordítása. A *Murder in the Cathedral 1925* után („Mirakelspiel um den hl. Thomas Becket von Canterbury”). — Esszék (A tanulmánykötetek és német címük). Az *On poetry and poets 1957* című után („a kiadó válogatása”).

Még ha fárasztó is az effajta tömörítés, mégis kívánatos, mert sok időt takarít meg. Látnivaló: sok minden sűrítendő be egy bibliográfiába, ha az ki akar szakadni a monoton bibliográfiák phalanx-szerű hadirendjéből. Ez a műszer továbbfejleszthető. Belesulykolandók lehetnének: a művek keletkezéstörténete, a kiadástörténet is (ahol ezt a kutatás joggal igényelheti). EPPELSHEIMER két igen használható függelékkel egészítette ki világirodalmi bibliográfiáját: 1. Az általános irodalomtudomány és egyes népek, népcsaládok irodalomtörténete (címanyag). 2. Az irodalmi formák, műfajok, problémák tárgyszavak szerint rendezett repertórium.

EPPELSHEIMER *Handbuch*-jának utolsó fejezeteiben a századvég és a XX. század világhíre szert tett írói közül 19 nyelvterületről származó 207 író miniatűr személyi bibliográfiáját találja egybegyűjtve a kutató. Áttekintése bizony nem ér el napjainkig.

BALDENSPERGER—FRIEDRICH összehasonlító irodalmi *bibliográfiája*⁵ ismert mű, közel hétszáz lapon 33 000 cím (250 irodalomtudományi folyóirat és sok önállóan megjelent tanulmány címanyaga) tájékoztató megjegyzések nélkül. A referenciákat kereső kutató készüljön el arra, hogy alaposan tanulmányoznia kell az igen részletes — egy ívre terjedő — tartalom-mutatót, csak így kap képet a nagy mű szakbesztásáról és használhatóságáról, mert sem név-, sem tárgymutatója nincsen. Miről számol be a mű? Az összehasonlító irodalomelméleti kérdésekről, a művek nyelvi határokon áttörő hatásáról, a közvetítőkről, irodalmi témák átköleszéséről, motívumok forrásairól, műfajok történetéről, egy-egy nagy alkotó műveinek külföldi visszhangjáról szóló írásokról. A mű nem az alkotókra és műveikre épült, mint EPPELSHEIMER *Handbuch*-ja; a világirodalomnak, mint jelenségnek a témáit tükrözteti, nem a goethei értelmezésű világirodalom alkotásai felett nyújt áttekintést. A művek világirodalmi sorsa iránt érdeklődő kutató mégsem lapoz benne hiába. Ha pl. egy-egy író külföldi olvasóiról keres benne adatokat, talál cikket GOETHE STENDHALRól írt jegyzeteiről; ZOLA amerikai hamisítóiról; ZOLA könyveinek elterjedéséről; monográfiát E. A. POE *Hollójának* történetéről, POE franciaországi felfedezése (1847) száz évéről; MÉRIMÉE PUSKIN fordításáról stb. BALDENSPERGER—FRIEDRICH hatalmas bibliográfiája a szekundér-irodalomhoz kalauzolja a kutatót, de a bibliográfust is, ha könyvét példákkal és adatokkal akarja felszerelni. Igaz, hogy csak az európai irodalom kezdetétől 1900-ig világirodalmi jelentőségre szert tett írókról és a róluk 1949-ig megjelent cikkekről és monográfiákról számol be a mű.

BOMPIANI,⁶ s ennek LAFFONT-féle francia változata a tartalom s nem a forma jogán szerepel a segédkönyveknek ebben a társaságában, mert nem rendszerező, hézagos áttekintést csak táblázatainak keresztül nyújtó mű (a *Companion* típusú szótárak családjába tartozik), de idevaló mégis, mert őrizi a humanista hagyományt: az írói alkotó munka minden területéről, műfajukra való tekintet nélkül gyűjti egybe a kincstár valódi értékeit. Letagadhatatlanul olasz érdeklődésű, annak ellenére, hogy szerkesztői tábora valóban nemzetközi (a francia változat ezért vitt bele francia szempontú korrekciót). 45 nyelvterület alkotásai sorakoznak fel benne a művek olasz (ill. francia) címeinek rendjében.

BOMPIANI 9 kötetes világirodalmi segédkönyvének első hét kötete, tehát a mű túlnyomó része *művekre bontott világirodalomtörténet*. Az első kötet bevezető

⁵ BALDENSPERGER, Fernand—FRIEDRICH, Werner P.: *Bibliography of comparative literature*. Chapel Hill, Univ. of North Carolina et Genève, 1950, Droz. XXIV, 701 l.

⁶ *Dizionario letterario Bompiani delle Opere e dei Personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Vol. 1—9. Milano, 1949—50, Bompiani.

része irodalmi és képzőművészeti irányzatok, az összes *izmusok* ismertetése, a 8. kötet a költői és prózai alkotások hőseinek, híres alakjainak elemzése és forrástörténete. A 9. kötet az egész mű indexe: szinoptikus kronológiai táblázatokkal. BOMPIANI soha nem marad adósunk a művek, különösen a nagy alkotások keletkezése körülményeivel, kiadástörténetükkel, a könyvek utóéletével. Ezeket az adatokat ki kell hámozni a műgonddal megírt irodalomtörténeti miniatűrökből, vagy olykor terjedelmes tanulmányokból, vagy a gazdag facsimile anyagból (pl. DANTÉNÉL). Ilyen adatok, mint az apokrif *Don Quijotéről* szólók (a de *Avellaneda*-éről, a nagy regény folytatásáról, amelynek megírására CERVANTES maga is gondolt); különböző BAUDELAIRE-kiadásokról szólók, a *Fleurs du Mal* perbe fogása és elkobzása után megjelentekről, a GAUTIER—ASSELINEAU által kiadott-ról és arról, amelyet BAUDELAIRE dugva, kis példányszámban maga adott ki *Épaves* címmel Belgiumban stb.). Ilyen adatok nemcsak hogy beleférnek, de bele is kíváncsoznak irodalmi bibliográfiákba; meghosszabbítják a bibliográfiák életét. A meghosszabbított életet csak a nagyobb használhatóság biztosítja. BOMPIANI tehát szolgál a VAN TIEGHEMBEN és EPPELSHEIMERBEN nem található információkkal, de órája megáll az első világháborúnál. ADY *Uj versek, Vér és arany* kötetéről, BABITS két regényéről (*A halál fia*; *Timár Virgil fia*), KOSZTOLÁNYI *Édes Annájáról* találunk benne elemzést, de MÓRICZ Zsigmond *Hét krajcárja* és *Sáraranya* már kimaradt. Védekezésül felmutathatja a *Nyugatról* szóló jellemzést, de irodalmunk 1906-tal kezdődő megújulását ez a mű sem tükrözi. Mi még nem is panaszkodhatunk, mert a szinoptikus táblázatok tanúsága szerint a többi irodalmak különben hiányos és elnagyolt adatai a századvéggel megszakadnak.

*

Szándékkal történt, hogy a világirodalmi segédkönyvekről esett szó első sorban. Abban a pillanatban közeledtünk a kutatóhoz, amikor az már túljutott a tájékozódás első lépcsőfokán, s noha esetleg nemzeti jellegű is a témája, nem mellőzheti a világirodalmi helyzetképet; rokoni kapcsolatok felderítésére, főként pedig adatokra és példákra van szüksége.

Amit nem kaphattunk meg a világirodalmi szintézisektől: a művek gondos leírását, a könyvek sorsának követését, keletkezési körülményeik adatait, kiadástörténetüket, az érvelő és tanító munka példatári anyagát, azt meg kell keresnünk a nemzeti jellegű szintézisekben.

A történeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ek és Handbuch-ok

L. N. MALCLÈS, a Sorbonne könyvtárosa és professzora így írja le Guillaume APOLLINAIRE munkásságának felkutatását egyetemi tankönyvében:

„Az első lépcső: a retrospektív és urrens nemzeti bibliográfia 1909-től kezdve; Lorenz katalógusa (1909—1925); Letouzey életrajzi bibliográfia-gyűjteménye (a kutató szerencséjére ez a vállalkozás az *A* betűt meghaladta); a *Bibliographie de la France* évi összefoglalásai, benne a kiadói hirdetéseket is megnézni, 1953-ig; a *Biblio* 1934-től kezdve.

A második lépcső: felkutatni, készült-e Apollinnairéről személyi bibliográfia; megnézni a Besterman-t; ha nincs, következnek az irodalomtörténeti segédkönyvek; a Talvart—Place-féle 1928-ig vezet el, Thieme 1933-ig, Dreher—Rolli 1940-ig, Drevet

1944-ig, megnézni a Revue d'Histoire Litteraire de la France könyvészeti függelékeit, Appolinaire halála (1918) óta.

Harmadik lépcső: A nagy könyvtárak katalógusaiból — cédulakatalógusaiból is — össze kell állítani egy listát, és ezt egybe kell vetni az eddig nyert adatokkal.”

El kell térnünk a MALCLÈS javasolta sorrendtől. A történelmi szemléletű kutatás az áttekintést tartja fontosnak: ezért fordulunk előbb az irodalomtörténeti rendszerezésű nemzeti Manuel-ekhez, mielőtt belevesznénk a retrospektív nemzeti bibliográfiákban való adatszerzésbe. (Az APOLLINAIRE-példa esetében a javasolt sorrend helyénvaló.)

Az irodalomtörténeti rendszerezésű segédkönyvek: a jól ismert Manuel-ek, Grundriss-ek, Handbook-ok. Hadd szédüljön itt bele a kutató a szekundéroidalomba. Szüksős rövidséggel megtalálja ugyan itt is a könyvek életrajzi adatait, hiszen a legtöbbjét megtalálta már az életrajzi lexikonokban, itt gazdag, változatos és izgalmas táplálék várja: az íróról és alkotásairól, az alkotó munka környezetéről szóló kritikai irodalmat. Ha szükség lesz rá — és bizonyára szüksége lesz rá munka közben — még vissza-visszatér a nemzeti retrospektív vagy kurrens könyvészethez, de itt a spektrum minden színében feltáruló irodalom körében úgy érezheti, végre magára van hagyva egy számára otthonos világban. Itt a viták lakomája és a problémák felfedezésének lehetőségei, mindaz, ami vonzó lehet filológus számára. Végre az ápoltság vadászterület és nem a bozótja annak a számára nem érdekes nemzeti könyvtermelésnek, ami a költői alkotások címanyagát körülnövi, és a nyomdafesték halhatatlanságára pályázik — reménytelenül — a nagy retrospektív nemzeti bibliográfiákban.

Ezek a történeti rendszerezésű segédkönyvek a múlt század második felében keletkeztek, s a kedveltebbek, a megbecsültek, folytatólagosan új évtizedek összefoglalásaival egészültek ki. Bennük együtt találja a kutató a művek — sajnos túl rövid — leírásán kívül az irodalmi közeletre, a történelmi és társadalmi környezetre vonatkozó forrásanyagot. Ugy tetszik, hogy kedveltségüket éppen ennek a „szomszédos” forrásanyagának köszönhetik. Mintha ennek volna nagyobb vonzóereje és elsősége, mint a műveket leíró bibliográfiának. Ösztönző hatásuk a kutatásra nagy volt; kimondatlanul is azt hirdették, hogy az irodalom fontos közügy. Irodalomkutató nemzedékeket éltek túl, s jórészt nekik tulajdonítható a nyomukban elinduló részletkutatások áradata, napjainkban pedig az irodalmi irányzatok bibliográfiai monográfiái. A Manuel-ek és Grundriss-ek a szemhatárt átfogó tájékozódás fő forrásai ma is. Sokat adnak, de elhanyagolják a művek életrajzszerű leírását. Tíz-tizenöt évenként új szerkesztők kezében megújulnak, vagy az újak csatlakoznak az őshöz. Némelyiknek — pl. a GOEDEKÉNEK⁷ meg kellett írni a történetét, hogy a kutató eligazodjék kötetsorozatuk értékelésében. Karl GOEDEKE *Grundrisse* volt az első erősen a bibliográfiára alapozott szintézis. Első kiadása (1859) három kötetben GOETHE haláláig viszi a forrásanyagot. 1884-ben megindult második kiadásának első három kötetét egy új irodalomtudós nemzedék éppúgy meghaladottnak tekintette, mint az első kiadásét, és átdolgozta. A negyedik kötetből kezdve a szerkesztést E. GOETZE vezetésével egy tudós vezérkar vette át, de GOETZE halála (1920) után máig további három szerkesztőt nyűtt el a vállalkozás (egyik közülük koncentrációs táborban halt

⁷ GOEDEKE, Karl: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*. Neue Folge. [Fortführung von 1830 bis 1880]. Bearb. von Georg MINDE — Pouet & Eva RÖTBE. Berlin, 1955. Akad. Verl. — Pályaműhelyben van még 1957 óta a 4. kötetben levő *Goethe Bibliographie 1912—1950*-ig. — Továbbá a 14. kötet (*Vom Frieden 1815 bis zur fr. Revolution 1830*) 1955. — stb.

meg), míg a második kiadás eljutott a befejező 14. kötethez. GOEDEKE elve az volt: egy költői egyéniség teljes képét adni az irodalmi háttérrel együtt, nem pedig szétdarabolni az életműveket műfajok szerint. Akik GOEDEKE előtt próbálkoztak hasonló munkával, csak a klasszikusokkal törődtek és azokkal, akik antológiákban szerepeltek. És ez számottevő érdem, az irodalmi élet történeti képe hiányos a „nem nagy” írók nélkül. GOEDEKE gondot fordított a költészet és társadalom kapcsolatára és ehhez is felvonultatott irodalmi forrásokat. Az átdolgozók éppen ebbeli fáradozásait keveselték, s a GOETHÉVEL foglalkozó kötet új kiadása azért késik, mert alapos átformálásra van szükség.

GOEDEKE első kiadása után évtizedekkel később jelenik meg Gustav LANSON *Manuelje*,⁸ a bibliográfiai alapozású irodalomtörténetek legtöbbet emlegetett példaképe. LANSON érteti meg velünk, miért kedvelték meg az irodalomtörténészek ezt a kézikönyv-formát, ahol a történeti-társadalmi háttér ábrázolásához szükséges forrásanyag sokoldalú gazdagságban együtt található. Kedvelt lett nemcsak azért, mert bőséges repertóriumot adott, de azért is, mert megmutatta az utat ahhoz is, amit kifejejtett, kihagyott vagy kimaradt. Gondoljunk arra a beiktatásra, amit az irodalmi forrásgyűjtemények történetéről ad. Ugy dolgozott a kezére a kutatónak, hogy a társadalmi környezet minden forrása az ábrázoló irodalomtörténész kezeügyébe essék, hogy ez a háttér árnyalatosan kialakítható legyen — a politikai is. Az írók mellé állítja a szónokokat, az egyháziakat is, a publicistákat, a tudósokat, az emlékiratírókat, a levélírókat, a pamfletírókat, ahol lehet és kell, helyzetképhez segíti a kutatót a sajtóviszonyokról, az akadémiaokról, az oktatásügyről, a nőnevelésről szóló irodalommal. Azért kell feleleveníteni ezeket a tudott dolgokat, mert érdemes féltetni a LANSON-módszer jó hagyományát, és mert féltő, hogy követői, akik napjainkig vinnék el ezt a gyűjtő és értékelő munkát, nem fognak akadni. Azért is érdemes itt időzni, mert a francia irodalomtudomány gazdag és sok tanulságot rejtő.

LANSON módszerét hűen követve Jeanne GIRAUD⁹ kétkötetes *Manueljében* úgy folytatta és egészítette ki LANSON művét, hogy hozzáadta azt, amit LANSON *Manuelje* megjelenése óta a három század (a XVI., XVII. és XVIII.) irodalmáról és íróiról 1920—1935, majd 1935—1945 között az irodalomtörténészek közléstettek, és gondos leírásban adja a három század írói e két ciklus alatt újra kiadott műveinek jegyzékét. Bevezető általános részében hozza a szöveggyűjtemények és válogatások ismertetését, e három századot tárgyaló irodalomtörténeti műveket, a körképet nyújtókat, a három század anyagában való kutatás módszereiről szóló műveket — a bibliográfiákat is — a tanulmánygyűjteményeket és lezárja egy fontos fejezettel: a *Thèmes, Motifs, Types* címűekkel — amelyekről később még külön is szó lesz —, betűrendes tárgyszavak alá sorolva e részletkutatások irodalmát. A rákövetkező fejezetek századról századra menve ugyanúgy bontják fel a század irodalmi élete, sajátos vonásai köré kialakult forrásanyagot, ahogy azt LANSONnál megszoktuk és megbecsültük. (A XVIII. századról szóló alfejezetben például a *Questions particulières*-ben találja a kutató a társadalomról, a nőkről, a szalonokról, a vidéki életéről, az oktatásról, a tudósokról, a vallási nézetekről, a filozófiai mozgalmakról, az enciklopédiákról, az irodalmi életéről és az esztétikai elméletekről, a preromanticizmusról, az új témákról, az új formákról és a forradalom okozta változásokról, a külföldi

⁸ LANSON, Gustave: *Manuel bibliographique de la littérature française moderne, XVI—XIX. siècle*. Nouv. éd. rev. et corrigée. Paris, 1925, Hachette. XXXII, 1820 l.

⁹ GIRAUD, Jeanne: *Manuel de bibliographie littéraire pour les XVI—XVIII. siècles français 1921—1935*. Paris, 1939, Vrin. XVII, 304 l. (Publ. de la Fac. des Lettres de l'Univ. de Lille 2.)

kapcsolatokról, a nyelvről és stílusról szóló irodalmat. Azt a szekundér-irodalmat, amit a francia irodalomtudomány a jelen század huszonöt éve alatt irodalma három korábbi századáról termelt. A századok fejezetei, a század írói műveinek jegyzékével zárul, azokkal, amelyek e két időszakban új kiadásban jelentek meg.

Ez a kitűnő munka tehát egyenes folytatása LANSONnak, a régi francia irodalommal foglalkozó új kutatás könyvészetét közelhozza, de megáll a XVIII. század végénél. A nagy LANSON azonban összefoglalta a XIX. század irodalmi termelését és az irodalomtudományét is, századunk elejéig. Nem marad ugyan folytatás nélkül LANSON nagy művének ez a része sem, új vállalkozók sora végezte el, de a módszerén módosítást hajtottak végre.

Az új módszer kialakítója, Hugo THIEME¹⁰ háromkötetes bibliográfiájában azt a forrásanyagot, amit úgy neveztem, hogy „szomszédos” anyag, tehát az irodalomtörténeti ábrázoláshoz elengedhetetlen történelmi és társadalmi háttérrel foglalkozik, és amelyet LANSON a bevezető részben és egyes századokra vonatkozóan a század íróinak művei közeléből gyűjtött össze, külön kötetben, a harmadikban egyesítette, s ennek a kötetnek *La civilisation* címet adta. A lényeg tehát nem változott. A korszakolást feladta, az 1800—1930 között feltűnt körülbelül kétezzer íróval és költővel nem időrendben, hanem betűrendben foglalkozik, viszont minden író oeuvre-je a kutató munkáját könnyítő csoportosítást kapott. (A tagolás: a művek időrendje, az író által gondozott kiadások pontos adatai — összes művek — gyűjteményes kiadások — válogatott művek — szemelvények az író műveiből — egyes művek későbbi kiadásai, cikkek — az íróról szóló művek és cikkek — kiadatlan művek.) THIEME e szerint tehát a szekundér-irodalommal szemben előtérbe állította a műveket és az írókat, ez a rész alkotja a mű fő részét. De a művek leírása még mindig nem teljes. A könyvekbe költözött életmű képe mégis kialakul, s emellett a *Civilisation* kötetben megvan a „szomszédos” irodalom. A *Civilisation* forrásanyagának csoportosítása: A) Irodalomelmélet; az irodalom és egyes társadalmi rétegek; a tudós társaságok; a nyelv és stílus. B) Irodalmi műfajok és a kritika. C) Irodalmi iskolák. D) Nevelés — oktatás. E) A francia élet; a francia kultúra feltételei; a politika; a társas élet szelleme; a közigazgatás és hadsereg; Páris; a szocializmus és kommunizmus. F) A nők és a feminizmus. Ez a kötet mutatja, mennyire él tovább, 40 év után — ha módosított formában is — a lansoni hagyomány. Értékes ajándékot is kap a kutató a kötet végén: 900 tanulmánykötet részletes tartalomjegyzékét.

THIEME módosított lansoni módszere már nem talált követőre. Az a két bibliográfia, amely időben tovább követi THIEME gyűjtését, feladta a „szomszédos” irodalom regisztrálását. Az első: a DREHER—ROLLI-féle¹¹ bibliográfia THIEME 1801-től 1930-ig terjedő összefoglalását tovább viszi 1939-ig, az utána következő második bibliográfia, a DREVET-é¹² továbbviszi 1940—1949-ig. Mindkettő tehát THIEME pótkötetének tekinthető, de mindkettő csak e 140, illetőleg 150 év íróiról és műveiről szóló újabb 10—10 esztendő irodalmát gyűjtötte be, (az írókat betűrendbe sorakoztatva), és mellőzte az egész korszakot vagy egyes irányzatokat áttekintően tárgyaló általános irodalomtudományi forrásanyagot és mindazt a többletet, a „szomszédos” irodalmat, amit LANSONTól, GIRAUDTól,

¹⁰ THIEME, Hugo: *Bibliographie de la littérature française de 1800—1930*. Paris, 1933, Droz. 3 kötet.

¹¹ DREHER, S.—ROLLI, M.: *Bibliographie de la littérature française de 1930 à 1939*. Genève, 1948, Droz. 438 l.

¹² DREVET, Marguerite L.: *Bibliographie de la littérature française, 1940—1949*. Complément, à la bibliographie de H. P. THIEME. Genève—Lille, 1954, Droz—Giard. XVI, 644 l.

THIEMÉTől eddig megkaptunk. Az írók nevénél már csak születési, esetleg halálozási évszám a biográfiai adat, a könyvalakban és folyóiratokban megjelent művek leíró adatai csak címből és évszámból állanak. A *références* rovat olyan írásokra utal, amelyekben az íróról említés történik, a *périodiques* rovatban pedig az íróról szóló tanulmányok és megemlékezések. Mindez a rövidítések könyörtelen alkalmazásával, apró szedéssel.

A német irodalomtudomány sem érhetette be GOEDEKE második kiadásával, hiszen a folytatólagos *Grundriss* a GOETHE utáni kor anyagát 1830-tól csak 1880-ig vitte tovább, és ez sem teljesedett ki. Közben egyre érezhetőbbé vált a GOETHE korára vonatkozó anyagfeltárás hiányossága. A felszabadulás után a berlini Deutsche Akademie der Wissenschaften vette át a vállalkozás irányítását és új sorozatot indított, kegyeletből megtartva címében az alapító GOEDEKE nevét. A harmadik kiadás a GOETHE bibliográfiát egészíti ki azokkal az írásokkal, amelyek 1912—1950 között jelentek meg. Első füzet 1957-ben jelent meg, befejezése még sokára várható. A GOETHE utáni korról szóló köteteké hasonlóan.

Érthető, hogy Joseph KÖRNER¹³ átfogó, de terjedelemben mégsem nagy irodalomtörténeti rendszerezésű kézikönyvét szívesen fogadták; hamarosan három kiadást ért el, megbocsátva azt, hogy tipográfiája zsúfolt, tagolatlan — a címek mint az olvasmányos szövegek, folyamatosan szedettek —, tehát mértéktelenül fárasztó. Az 1830—1940-ig terjedő korszakban megjelent német irodalomtudományi írások javát adja; bibliográfiáját 1948. márc. 1-én zárta le. Mutató apparátusa gazdag, a művek címei is föllelhetők, a melléjük szedett L. betű az irodalomra mutat. Hozzártatozik még egy témák (tárgy és motívum) szerinti keresztmetszet. Erre egy bírálója azt írta: „eine solche Titeldarbietung zur Stoff- und Motivgeschichte von Abel und Alexander bis zum Weltgericht und zum Zigeuner sei eher von erheiternder Wirkung.”¹⁴ Valóban: merőben csak a címekből kiinduló téma szerinti mutató (a mutatókészítés primitív formája) nem szolgálhatja a kutatást.

*

Szívós az életük a nagy lélegzetű segédkönyveknek, noha mire megjelennek, meghaladottak lesznek. A napjaink közelébe érő információs forrás korszerű formája még mindig a pontosan megjelenő évkönyv-bibliográfia, amely egyesíti a folyóiratokban szétszórtan megjelent irodalmat és a művek leírását.

Évkönyv-bibliográfiák

MALCLÈS két könyvében is felpanaszolja, hogy a francia irodalomtudomány nem rendelkezik a kurrens bibliográfiának olyan műszerével, amilyen a klasszika-filológia *Année philologique*-ja.¹⁵ „Nem mintha a franciák — írja — nem éreznék hiányát. — Csak azt kívánhatjuk újból, hogy a francia irodalom bevált minták szerint ajándékoztassék meg egy nemzetközi jellegű szakbibliográfiával.” (Lám, ilyen gondjaik nagy nemzeteknek is vannak. Nálunk ez a feladat HELLEBRANT Árpád, majd KOZOCSA Sándor beszámolóival — bár késlekedve — megoldódik.) MALCLÈS panaszát meghallották Nyugat-Németországban, és Otto KLAPP szer-

¹³ KÖRNER, Joseph: *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums*. 3. umgearb. u. verm. Auflage. Bern, 1949, Francke. 644 l.

¹⁴ WEHRLI, M. *Allg. Litteraturwiss.* Berlin, 1951. 146 l.

¹⁵ *Sources du travail bibliographique*. T. 2. 233 l. és az idézett *Cours* ... 217 l.

kesztésében megjelent egy évkönyv-sorozat első kötete.¹⁶ Három év tanulmány- anyaga francia nyelven író költőkről, írókról, műveikről és a francia irodalom- tudomány kérdéseiről: 15 nyelven megjelent kb. 400 folyóirat és 120 gyűjte- ményes munka cikkei, monográfiák, összkiadások, szövegkritikai kiadások, gyűjteményes munkák, tanulmányok és hosszabb recenziók és egyetemi kiad- ványok adatai. A szerkesztő azt írja, hogy minden elérhető írást felvett; válo- gatásában politikai, ideológiai, vallási megfontolások nem fékeztek. A bevezető általános részben ott van a „szomszédos” anyag: filozófiai, történelmi, politikai, művészeti írások. Nem gyömöszölte be címanyagát előre felépített sémába, a szakosportosítás alkalmazkodott a tanulmányok, cikkek tartalmához. Az álta- lános részt követi a középkori francia irodalomról, majd a rákövetkező századok francia irodalmáról szóló címanyag. A korszakokon belüli, általános rész után kiemelve külön-külön a jelentős írókról szóló írások, majd betűrendi egymás- utánban a korszak többi íróiról szólók. Csoportosítása — mint említettem — az anyag természete szerint mindenütt más. A XX. század általános részének csoportjai: *Források, segédkönyvek* — *Irodalmi élet* (ezen belül alcsoportok: díjak; professzor írók; fiatalok; politikai tendenciák és az irodalom; szalonok; katolikus írók; nőírók) — *Kritika* — *Eszmék* — *Szürrealizmus* — *Existencializ- mus* — *Összefoglaló kép az irodalomról* — *Stilisztika* — *Regény* (ezen belül: forradalom a regényben; témák és motívumok) — *Költészet* (ezen belül: a fiatalok költészete; témák és motívumok) — *Színház* (az avant-garde színháza; előadások; a színházak és rendezők; színházi kritika; a színház válsága) — *Témák és kap- csolatok* (ezen belül tárgyszavak betűrendjében: Biblia; kereszténység; katoli- cizmus; „a fantasztikus”; a görög mítosz; zsidók; obskurantizmus; Orpheus; Béke; Érzékenység; társadalom; Barrès; Kafka; Nietzsche; az USA).

A jelentős írók bibliográfiája után kb. 800 kisebb íróról szóló írás sorakozik fel. Az index a kötetben előforduló neveket értelmesen két csoportban adja: a) a cikkek szerzői, b) azok nevei, akik a cikkek témái.

Ilyen módon egészültek ki a francia irodalomtudomány nagy szintézisei napjaink vagy legalábbis az utolsó évtized íróiról szóló szekundér-irodalommal. De hol lelhető fel a művek leírása? A könyveké, amelyekről ez a rengeteg sok tanulmány készült? Mennyire igaz VORSTIUS megállapítása, hogy „a bibliográfia — elkerülhetetlen kerülő út”.¹⁷

A német irodalomtudománynak ma két — az újabb német irodalommal foglalkozó évkönyv-bibliográfiája van: egy-egy a kettéosztott Németországban. Az egységes Németországnak — irigylésreméltóan — két évkönyv-sorozata volt:¹⁸ az 1878-tól induló germán filológiai sorozat és az újabb német irodalommal foglalkozó 1892-ben indult sorozat. Mind a kettőt összezavarta a két világháború. A germán filológiai sorozat szívósan tartotta magát 1939-ig, az újabb német irodalomról szóló írások begyűjtése megszakadt már 1915-ben, majd folytató-

¹⁶ KLAPP, Otto: *Bibliographie der französischen Literaturwissenschaft*. Bd. 1. 1956—1958. Frankfurt a. M., 1960, Klostermann. 428 l.

¹⁷ VORSTIUS, J.: *Petzholdt redivivus*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1950. Jg. 64. H. 4. 1/2. 413—37. l.

¹⁸ *Jahrbuch über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie*. Leipzig, 1878—1939, Reisland. 57 köt. —

Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte. Stuttgart, 1892—1919, Göschen. 26 köt. Ennek új sorozata:

Jahresbericht über die wissenschaftlichen Erscheinungen auf dem Gebiete der neueren deutschen Literatur. Berlin, 1924—1939, de Gruyter, 15 kötet. Ismét új sorozat: *Ua. Neue Folge*. Bd. 16—19. — *Bibliographie 1936—1939*. Berlin, 1956, Akad. Verl. XIX, 689 l.

dott 1921-től 1935-ig. További folytatását a második világháború megakasztotta. A felszabadulás után mindkét sorozat gondozását a berlini Akadémia vette át. 1954-ben, illetőleg 1956-ban megjelenik az 1936—1939. évek termésének bibliográfiája. A sorozat folytatásához a berlini Akadémia nyilvánvalóan ragaszkodik, de a lemaradás túl nagy, s így a legjobb akarattal sem tekinthető a régi és újabb irodalomtudomány hatékony információs forrásának.

Ezért indította el EPPELSHEIMER a Német Szövetségi Köztársaságban a régi és a legújabb irodalommal foglalkozó sorozatot, elvetve a hiányok pótlásának gondját. Ez a bibliográfia tehát nem csatlakozik a régi sorozatokhoz: 1945-tel kezdődő gyűjtésével új életet kezd.¹⁹

EPPELSHEIMER azok közül a bibliográfusok közül való, akik tudják, hogy a bibliográfia, amit ma csinálnak, más kell hogy legyen, mert az irodalomtudomány megváltozott. Megváltozott a kortársi irodalmi kritika is: a nem-filológiai területekről (filozófia, lélektan, szociológia) ide is betörtek új fogalmak és módszerek, azonkívül a költők is erősen foglalkoznak irodalomesztétikával. A mai bibliográfiának az alakuló, a leendő irodalmat kell szolgálnia, nem érheti be azzal, hogy betakarítja a múltra vonatkozó kutatás termését. EPPELSHEIMER bibliográfiája korszerű munka, nem kopár bibliográfia, de még messze van attól, hogy „előzékeny” legyen. Korszerű abban, hogy napjaink irodalmi vitáinak dokumentumait feljegyzi és szűkszavú, a „pro”-t és „contra”-t jelző annotációval kiegészíti, (mint a JÜNGER, KAFKA és BRECHT körüli viták eseteiben), de magyarázatokat csak el nem kerülhető esetekben alkalmaz. Az át nem látszó címek a besorolás következtében válnak világossá, ha figyel rá a kereső. EPPELSHEIMER bibliográfiája — noha nagyobb része a szekundér-irodalomé — nem hagyja el a műveket, de leírásuk mértéktelenül szűkszavú. Magyarázatul azt adja, hogy csak „munkabibliográfiát” akart adni, nem alkalmazott a leírásnál olyan módszereket, amelyek első kiadások, ritkaságok leírásánál kialakultak, ez szerinte „pretenciózus pedantéria” lenne. Erről a túlhajtott pedantériáról még lesz szó. Úgy látszik, az irodalom kutatójának végleg bele kell nyugodnia abba, hogy adatkeresésnél a segédkönyvek ütegeivel kell magát körülvennie.

EPPELSHEIMER tükre ezt mutatja: az 1945 utáni német irodalomtudományt a századvég írói közül CAROSSA, GEORGE, G. HAUPTMANN, HESSE, HOFMANNSTHAL, Th. MANN, NIETZSCHE és RILKE érdekelte. A XX. század írói közül behatóbban csak Ernst JÜNGER, KAFKA és — 1957 óta — Bertolt BRECHT. Az első (1945—1953-as) kötet további 345, a második (1954—1956-os) kötet 303, a harmadik (1957—1958-as) 278 huszadik századi íróról szóló cikket gyűjt be; élenkebb érdeklődés a húszas-harmincas évek írói (BARLACH, BENN, BROCH, DÖBLIN, KÄSTNER, MUSIL, TRAKL, Erich WEINERT és WERFEL) iránt mutatkozik meg.

Szótárrendszerű bibliográfiák

Felmerült a bibliográfiai szolgáltatások egyszerűsítésének kérdése. Vajon megoldható-e ez? Nem kellene-e örülni a bibliográfiai műfajok szélesskálájú változatosságának, hiszen nyilvánvalóan kutatói igények váltották ki. Az már

¹⁹ EPPELSHEIMER, H. W.: *Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft*. Bd. 1—3. Frankfurt a. M., 1957—1960, Klostermann. Bd. I. 1945—1953. 1957. XXXII, 549 l. Bd. II. 1954—1956. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1958. XXXII, 405 l. Bd. III. 1957—1958. Bearb. Clemens KÖTTELWELSCH. 1960. XXX, 279 l.

az oktatás, a kalauzolás kérdése, hogy a kutató meg is ismerje és élni is tudjon e változatos formák nyújtotta előnyökkel. Annyi tény, hogy a történeti alapozású bibliográfiai szintézisekben, a Manuel-ekben és folytatólagos kiegészítéseikben le egészen az évkönyvekig egyszerűen nincs tér a művek alapos és részletes leírására, a főhely az elméleti kérdésekkel foglalkozó irodalomnak és a „szomszédos” anyagnak jut. A kutató a kritikai irodalomból kapott ösztönzés és figyelmeztetés útján jut el a művek tanulmányozásához, nincs tér a művek jegyzetes bibliográfiájára, mert a témérdek sok irodalmi folyóirat tanulmányanyaga, minél jobban közeledünk napjaink irodalmához, sokaságával egyre nyomasztóbb. A művek leírása tehát az impresszumadatok legszükségesebbjéből áll. EPPELS-HEIMER a művek leírása kérdésében jó előre úgy védekezik egy el nem hangzott panasszal szemben, hogy „az első kiadások és ritkaságok azonosításánál a bibliográfiai gyakorlatban kialakult módszerek alkalmazása túlhajtott pedantéria lenne”. Ez a védekezés kissé sommás. Mintha azt is tartalmazná, hogy az eredeti kiadás kérdése és a kiadástörténet sok más adata elhanyagolható lenne.

Vajon igazán „túlhajtott pedantéria”-e, ha egy műről (ha ez éppen fontos tudnivaló) a bibliográfia elárulja, hogy „eredeti” kiadás, ha megállapítja, hogy egy jelentős alkotás más címmel más kötetben is megjelent, ha pontos tartalmi adatokkal különbözteti meg az azonos címmel, de különböző tartalommal megjelent köteteket, ha azokat a műveket is szerepelteti az író neve alatt, amelyekben a költő műve más költő műveivel együtt szerepel, ha a nagyon gyakran keveset mondó címet magyarázattal kiegészíti, ha megadja egy műről, hogy kritikai kiadás-e vagy hogy ifjúság számára készült-e, ha a perbe fogott műről szólva megállapítja, hogy a perbefogás után hogyan alakult a könyv sorsa, későbbi kiadásaiba mi került bele a bíróság által üldözött alkotásokból; ha felsorolja az írónak tulajdonított műveket és az író kiadatlan műveit, ismerteti az író emlékét ápoló baráti kör vagy társaság kiadványait (BALZAC, STENDHAL) és így tovább.

A könyvtörténet és kiadástörténet nem szakad meg a XIX. és XX. századdal. Ennek a másfél századnak a könyvtörténete is megköveteli a gondozást, ez is része a tudománytörténetnek. Elhanyagolása a történelmi szemlélet feladása volna, ha történelmen „csak az elmúltat s nem egyúttal az események továbbhaladását, a mindenkori jelent is értenők”.²⁰ Bizonyára van az ellenkezőjére hajlandóság az újkori irodalomtudományban. BÓKA László írja egy öt év előtti tanulmányában: „[irodalomtudományunk] a régebbi írók funkciója és szerepe szerint tárgyalja, a jelen írójának munkáját esztétikai értéke szerint. A múlt írójával szemben történész, a jelenével szemben kritikus. Bizonyos mértékben ez elkerülhetetlen, de nem szükségszerű, különben nem beszélhetünk irodalomtudományról. Legyünk a múlttal szemben inkább kritikusok, a jellel szemben történészek”.²¹

A már ismertetett bibliográfiai szintézisekben felhalmozott irodalom kincseshányaja az újkori könyvtörténetnek és kiadástörténetnek. A műveket is ismertető irodalmi szótárak (a Companionok) címszavaiban is rejtőznek nagy számmal kiadástörténeti adatok, ezeket a bibliográfus értékesíthetné a leírt művek annotációiban, de ez ritkán esik meg.

A segédkönyvekben túltáplált francia irodalomtudomány fel tud mutatni ilyen adatokat összesítő bibliográfiát is, amelyekben nem régi könyvekről,

²⁰ AUERBACH, Erich: *Philologie und Weltliteratur*. Weltliteratur. Festgabe für Fritz Strich. Bern, 1952, Francke. 39—50 l.

²¹ BÓKA László: *Die eigentümlichen Probleme der Literaturwissenschaft des 20. Jahrhunderts*. Acta Literaria. 1957. T. 1. 242. l.

hanem XIX. és XX. századi könyvekről van szó. Igaz, hogy még nincs befejezve. MALCLÈS említi az APOLLINAIRE példában TALVART—PLACE bibliográfiáját.²² Voltaképpen személyi bibliográfiák gyűjteménye. Hiányzik belőle a kritikai irodalom és a történelmi háttér forrásanyaga, de megtalálni benne mindazt, amit egy-egy író életművéről, könyvei sorsáról tudni kell. Kerekdeden, nagy gonddal megírt 30—40 soros életrajzi jegyzet után a művek időrendi összeállítása, annotációkkal (első kiadások, illusztráltak, luxuskiadások, példányszámok is, a mű másutt, újból való vagy más cím alatti megjelenésének adatai is). Azonos címmel megjelent köteteket, ha tartalmuk különböző, pontos tartalmi adatokkal megkülönböztet. Azokat a műveket is szerepelteti, amelyekben a költő más költők műveivel együtt szerepel, az évkönyvekben megjelenteket, az előszavakat, bevezetéseket, a folyóiratokba, napilapokba írt cikkeket is. Kiadott levelezésüket, a róluk szóló monográfiákat, cikkeket is, olyan munkákat is, amelyekben az íróról is szó van.

TALVART és PLACE bibliográfiája a példa arra, hogy nem túlkövetelés a „beszélés” bibliográfia igényének felvetése még akkor sem, ha a kiragadott korszak irodalmi termelése olyan méretű, mint a XIX. századé és a jelen századé. Ha a régi irodalomról, régi könyvekről van szó, a bibliográfiai gondozottságot magától értetődőnek találjuk. De hát ha BAUDELAIRE fontosnak tartotta feljegyezni, hogy *Fleurs du Mal*-ja 1300 példányban készült, hogy a különleges papírra (papier vergé) nyomott példányokat ő maga osztotta szét, ne hallgassuk el. TALVART és PLACE annotációja közli velünk, hogy Hippolyte BALOU volt az, aki a „riasztó” címet adta BAUDELAIRE verskötetének és ismerteti a *Fleurs du Mal* ellen (1857. aug. 20.) hozott törvényszéki ítéletet. Hat költeményre (Les Bijoux; Le Lethé; A celle qui est trop gaie; Lesbos; Femmes damnées 1. része; Les métamorphoses du vampire) sújtott le az ítélet, s a kiadás megsemmisítésére kötelezte a kiadót. A példányok túlnyomó többsége ekkor már barátok és gyűjtők kezében volt, de a kiadó a még raktáron maradt 200 példányt úgy akarta értékesíteni, hogy az inkriminált költeményeket eltávolította.

Említsük meg itt újból, hogy a BOMPIANI és ennek LAFFONT-féle francia változata gazdag adattárral szolgál a művek keletkezéstörténete, kiadástörténete és a művek utóélete dolgában. És ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy ez a két szótár-bibliográfia, noha a világirodalmi jelentőségre szert tett művek információs forrása, mégis olasz, illetőleg francia tájékozódású. Szabályos jelenség, hogy a nemzetközi anyagot feltáró segédkönyvek annak az országnak az irodalmát részesítik előnyben, amelyben készülnek.

A Companion-okban, ezekben a gyors információt nyújtó segédkönyvekben hol az életrajzi elbeszélésbe, hol a művek ismertetésébe süllyesztve található a könyv sorsára vonatkozó adatok, amiket a bibliográfusok is értékesíthetnek, nemcsak az irodalomtörténészek. A jól ismert *Oxford Companion*-sorozat új hajtása, Paul HARVEY és J. E. HESSELTINE munkája a francia irodalommal foglalkozik.²³

Címekre felbontott irodalomtörténet, életrajzi lexikon, művek és alakok szótára egyben. Címzavaiban megtaláljuk a változó irodalmi háttér alakjait és intézményeit (filozófusokat, tudósokat, a természettudósokat is, állam-

²² TALVART, Hector—PLACE, Joseph: *Bibliographie des auteurs modernes de la langue française*. 1801—1927. Bd. 1—Paris, 1928 — Chronique des Lettres. (A 14. köt. 1959-ben jelent meg.)

²³ HARVEY, Paul—HESSELTINE, J. E.: *The Oxford Companion to French literature*. Oxford, 1959, Clarendon Pr. 771 l., 2 t.

férfiakat, képzőművészeket), ha közük volt az alkotóhoz vagy műveikhez — mindazt, ami a Manuel-ekben a kritikai irodalom alakjában benne van. A *Companion* olvasmányos cikkeiben jutunk olyan könyvtörténeti, kiadástörténeti adatokhoz, amiket bibliográfiában kellene megtalálnunk. A kereséshez való nyomokat ad pl. ha a kutató a GONCOURT testvérek első regényét, az 1851-i államesíny reggelén megjelentet keresi, melyet a szerzők sebtiben visszavontak. Ha VERLAINE *Art poétique*-jét vagy egyfelvonásos komédiáját keresi a kutató, amelyet a *Jadis et naguère*-ben talál meg. Ha a L'Abbaye Press kiadványát keresi és így tovább. A *Companion* címszavai végén nem találjuk a továbbkutatáshoz szükséges irodalmat; az irodalmi háttér forrásanyagát a függelékek adják mindössze hat lapon.

*A bibliográfia jó hagyományai és a retrospektív nemzeti bibliográfiák —
Eredeti kiadások bibliográfiái*

A bibliográfia szerkesztésének nincsenek nemzetközileg kodifikált szabályai, noha tudunk nem egy bibliográfiai vonatkozású szabványról. Ám vannak a bibliográfiának jó hagyományai, amelyek vonzóerőben hatásosabbak lehetnének, ha nem mulasztanók el többször emlékeztetni rájuk bibliográfusainkat és irodalomtörténészeinket. Különösen a nemzeti irodalmak régi emlékeit leíró, a múlt században készült bibliográfiák körében találkozunk rendkívüli szeretettel és gazdag jegyzetapparátussal készült bibliográfiákkal. Gondoljunk csak a francia QUÉRARD-ra, a román BIANU-HODOSra, és a mi SZABÓ Károlyunkra, akinek jegyzeteit, a könyvekről szóló irodalmat irodalomtörténész-nemzedékek sora értékesítette. De visszamehetünk JANKOVICHra, aki kéziratban maradt nemzeti bibliográfia-kísérletében a könyvek leírását sok érdekes személyi vonatkozású megjegyzéssel gazdagította és — különösen a költőkből — szívesen idézett.

A XV—XVII. század könyveiről a legtöbb nemzet rendelkezik láthatóan szeretettel szerkesztett, címlap-hasonmásokkal gazdagított bibliográfiákkal. Ezek a bibliográfusok még nem támaszkodhattak havi-évi kurrens jegyzékekre; címeiket nagy könyvtárak és magángyűjtemények anyagából keresték össze, egyenként kézbe véve, megvizsgálva valamennyit. Érdeklődésük merőben irodalmi volt, ezért maradt ki bibliográfiájukból sok minden, ami a történezt érdekelt volna; a természettudományi és műszaki irodalommal nemigen barátkoztak. Annál jobban vonzotta őket az, aminek maradandó értéket tulajdonítottak. A könyvek leírásában nem voltak szélsőségesen aprólékosak — a fontos adatokkal azonban nem maradtak adósak, nem jellemezte munkájukat a könyvgyűjtés mániákusai számára készült könyvjegyzékek bibliográfiai fetisizmusa, ehelyett szívesen elidőztek egy-egy érdekes író könyveinél, jegyzetekbe foglalva a könyv érdekes előtörténetét vagy későbbi sorsának alakulását.

A kedvtelésnek tetsző, a mesterségét élvező bibliográfusi munka utánozhatatlan példája J. M. QUÉRARD: *La France littéraire*-je,²⁴ ez a tízkötetes nemzeti bibliográfia Franciaország XVIII. százada és a XIX. század első három évtizedének könyvterméséről. A XVIII. század majdnem egészen a VOLTAIRE-é, s nem természetes-e, hogy QUÉRARD szívesen áldoz VOLTAIRE műveinek és művei

²⁴ QUÉRARD, J.: *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France... pendant les XVIIIe et XIXe siècles*. T. 1—10. Paris, 1827—1839, Firmin Didot.

történetének 180 apró betűkkel sűrűn szedett lapot. Hogy a kiadója ezt nem találta természetesnek, azt onnan tudjuk, hogy a következő, az 1840 utáni ciklus szerkesztését néhány fejezet után kivette QUÉRARD kezéből és másokra bízta. QUÉRARD VOLTAIRE-ről készített jegyzéke mintaképe minden személyi bibliográfiának: tagolása egy uralkodásra termett, szédítő termékenységű szellem életművéhez alkalmazkodó. Nemcsak elmeséli minden könyve történetét, a művek körüli zajlást, közönsége magatartását, de feljegyzi a művek nyomában támadt pamflet- és vitairadalom adatait is (a *Pucelle* fogadtatását, a *Diatribes du docteur Akakia* körüli botrányt stb.). Négy különmutatót készített a VOLTAIRE-jegyzékhez: a VOLTAIRE által használt álnevekről, indexre tett vagy másként üldözött műveiről, a VOLTAIRE-t hamisító irodalomról és a kritikáról; névmutatót a biográfusairól, dicsőítőiről, rágalmazóiról, fordítóiról, ferdítőiről és kiadóiról. Hasonló gondossággal foglalkozik QUÉRARD DIDEROT-val, ROUSSEAU-val és sok más írójával a másfél századnak. A QUÉRARD-ét követő tizenöt éves ciklus szerkesztői, Ch. LOUANDRE és F. BOURQUELOT más kiadóval már nem tudták a QUÉRARD színvonalán folytatni a munkát.²⁵ A kiadóját perelő QUÉRARD szükségességnek tartotta egy az utódai munkáját kiegészítő, tévedéseiket korrigáló bibliográfiát²⁶ kiadni. A fanatikus hivatásszeretet bizonyítékának ritka példája ez.

A XIX. század második fele és a XX. század nemzeti bibliográfiái már kopár anyakönyvi kivonatok jegyzéke. A QUÉRARD és LOUANDRE—BOURQUELOT-ra következő ciklus-bibliográfiák (a LORENZ-félék) 1840-től 1925-ig viszik a francia nemzeti bibliográfiát, de ezek már kereskedelmi szempontúak, józanok és szárazak, az irodalomtörténészekkel szemben csak annyi előzékenységet tanúsítanak, hogy az író születési és halálozási adatait közlik; jegyzeteik vajmi ritkák. 1925-től máig már a „Lorenz” színvonalán mozgó összefoglalót sem tud felmutatni a francia visszatekintő bibliográfia. A legszükségesebb tájékoztatást nyújtó kereskedelmi bibliográfiák ugyan nélkülözhetetlen szerzőszámok, de az irodalomtörténettel már semmi bensős kapcsolatot nem ápolnak.

QUÉRARD példáját a XIX. század második fele, még kevésbé a XX. század könyveinek gondos leírásában sehol nem követték a nemzeti bibliográfiák szerkesztői. Mintha a könyvekre nehezedő fátum nem lebegne a legújabbkori irodalom könyvei felett is! Átvette ellenben a Quérard-i hagyományt a *bibliofil jellegű bibliográfia*: itt éppen a kereskedelem érdeke követelte nemcsak a bibliográfia pompás — hasonmásokkal gazdagított — kiadását, de a gazdag, olvasmányos, a könyvtörténeti és kiadástörténeti, irodalomtörténeti összefüggéseket feltáró jegyzetapparátust is. Ezek az eredeti és ritka kiadásokra korlátozott, furcsa módon kevésbé használt bibliográfiák kiegészítői lettek a kopár retrospektív nemzeti bibliográfiáknak. Hogy kis nemzetek alig mutatnak fel ilyeneket, az érthető, hiszen könyveikkel általában nem jelentkeznak a nemzetközi könyvpiacra, magángyűjtemények aukcióin is vajmi ritkán. A bibliofília két kitűnő bibliográfusának munkáit emeljük itt ki, megmaradva a francia nyelvterületen belül: George VICAIRE és Léopold CARTERET-ét.²⁷ MALCLÈS csillaggal „tünteti” ki műveiket. VICAIRE válogatása átfogja az egész XIX. századot; CARTERET-é

²⁵ LOUANDRE, Ch.—BOURQUELOT F.: *La littérature française contemporaine*, 1827—1844. T. 1—5. Paris, 1846—1848, Daguin.

²⁶ QUÉRARD, J.: *Omissions et bévues du livre intitulé La littérature française contemporaine par Ch. Louandre et F. Bourquelot ou corrective à cet ouvrage*. Paris, 1848.

²⁷ VICAIRE, George: *Manuel de l'amateur de livre au XIX. siècle*. 1801—1893. Paris, 1894—1920, Rouquette. 8 kötet. CARTERET, Léopold: *Le trésor du bibliophile romantique et moderne*. 1801—1875. Paris, 1924—28, Carteret. 4 kötet.

csak az első három negyedét, s így sok az egyikben is, másikban is ismétlődő adat, ha ugyanazokat a kiadástörténeti forrásokat használták. Olvasmányos mind a kettő, tele hasznos „megbeszélésekkel”, hiszen a század nem egy nagy vagy érdekes írójának (MÉRIMÉE, BALZAC, HUGO, BARBEY d'AUREVILLY, FLAUBERT, BAUDELAIRE, RICHEPIN stb.) műve körül támadt zaj és bonyodalom, bírói beavatkozás. Csak ízelítőül néhány adat a két szerkesztő által felhasznált nagy irodalomból: Victor HUGO összegyűjtött műveinek kiadására készült GOSSELIN, a kiadó. Prospektusát SAINTE-BEUVE szerkesztette, de ez oly kevés előfizetőt hozott, hogy a kiadó elállt a művek kiadásától. MÉRIMÉE első munkája (a *Théâtre de Clara Gazul*), a soha nem élt spanyol színész nő drámáinak „francia fordításai” némely példányában benne van a hamisító MÉRIMÉE képmása, a nőnek öltözött MÉRIMÉE-é. — Idézet FLAUBERT egy leveléből a *Bovaryné* perbefogása után: „A Revue de Paris egy savanykás-édes jegyzete hívta fel a cenzúra figyelmét a regényemre; ennek köszönhettem a pert. A védőbeszéd ragyogó volt, de hét órán át tartott, az államügyész két órán keresztül tapodott rajtam. Szóval felmentettek; az ítélet rám vonatkozó indokai egész mulatságosak.” Kiadója (Michel LÉVY frères) egyfrankos sorozatában adta ki *Bovaryné*; az ítélet után már elfogadható köntösben, a sorozaton kívül, külön kötetben. — Jean RICHEPIN rosszabbul járt a *Chansons des gueux*-vel: a büntető bíróság egy hónapi börtönre ítélte a költőt; kiadóját, nyomdászát fejenként 500 frank pénzbüntetésre. A fellebbviteli bíróság a minisztérium közbelépése ellenére megerősítette az ítéletet és elrendelte a kiadás megsemmisítését.

Változatlan a könyvpiac és a bibliofília érdeklődése a XV—XVIII. század iránt ma is; a XIX. század könyvei iránti érdeklődés már alacsonyabb hőfokú, VICAIRE és CARTERET megbecsülendő teljesítménye nem akadt folytatóra más országban sem. Egy 1932 óta megjelenő, tíz kötetre tervezett, francia bibliofil-bibliográfia, a TCHMERZINE-é a XV—XVIII. század francia irodalmának eredeti és ritka kiadásairól²⁹ már nem ápolja kapcsolatait az irodalomtörténettel. Külön lapot szentel minden műnek, reprodukálja a címlapot, a könyv díszeit. A címek címlaphű szedésben, sormetszettel is megismétlődnek, ezt követi a címlapra helyezett szokásos mottó, a forma, a lapszám, a nyomdász, az illusztrátor adata és bőven és részletesen a könyv ritkaságára, föllelhető példányaira vonatkozó nyomozás eredménye. Mindez jó, ha van, de TCHMERZINE-nél már nélkülözniük kell a könyv keletkezése történetét, a nyomdással, kiadóval való kapcsolat adatait, a későbbi kiadások történetét, a kortársak magatartásának megbeszélését s a mű utóéletének történetét.

Úgy tetszik: a bibliofil-bibliográfia hagyományai is veszendőbe mennek, s noha a századvég és a XX. század *izmusai* iránt állandó az érdeklődése az irodalmi kritikának, mindez nem elég ösztönzés a bibliográfusok számára.

Téma-bibliográfiák, műfaj-bibliográfiák és az irodalmi kritika bibliográfiái

Irodalmi témákkal és külön a poétákkal, drámaírókkal foglalkozó bibliográfiák megjelennek már a XVII. század, a regénnyel és a regényírókkal és irodalmi irányzatokkal foglalkozók kb. a XIX. század közepe óta. A nagy irodalomtudományi szintézisek nem csökkentették számukat, viszont a kör, amelyben

²⁹ TCHMERZINE, Avenir: *Bibliographie d'éditions originales et rares d'auteurs français des XV—XVIII. siècles*. Contenant environ 6000 facsimilés de titres et des gravures. Vol. 1—10. Paris. 1932 — Plée.

mozognak egyre kisebb, témáik egyre speciálisabbak. BESTERMAN másodfokú bibliográfiája a világ bibliográfiáiról lapokon keresztül írja le ezeket, gondosan megadva, hány bibliográfiai egységet tartalmaznak. Találunk köztük bibliográfiát a XVI. század előtti francia költemények kezdősorairól, a sanzonról, a szonettéről, a satirikus versekről, a politikai, vallásos és didaktikus költészetéről, a gyermekversekről, a francia drámáról a nagy polgári forradalomig, a régi angol drámáról, a jezsuita drámákról, Párizs színházainak történetéről, egy különlegesen érdekes bibliográfiát kronológiával, szótárral a francia költészet helyzetéről 1867—1900 között, amelyet Catulle MENDÈS (1841—1909), a Parnasse történetírója a közoktatásügyi miniszter megbízásából állított össze stb. Műfajként és fő témánként való áttekintésük, elemzésük és értékelésük külön tanulmányt igényelne.

Ellenben új jelenség a bibliográfiai monográfiák társaságában egy-egy irodalmi műfaj *kritikájának* bibliográfiája. Két példa szemléletesen mutatja be napjaink bibliográfiája eme változatának tanulságait. Az egyik az angol regény panorámája a XX. század kritikai irodalmának tükrében. Azonban — már a címben hozzá kellett volna tenni — az *amerikai kritika* tükrében: I. F. BELL és D. BAIRD munkája.³⁰ Az időrendet, a történeti alapot a szerkesztők — sajnos — sutba dobták, a kortárs-kritikát még szemelvényekben sem mutatják be. Az időrendet a betűrenden belül csak az egyes írók műveinek sorrendjében alkalmazták. Ez természetesen hiba, hiszen a XX. századi kritika visszanyúlt az angol regény XVI. századi történetéig. Magyarázatul az sem fogadható el, hogy a XIX. század amerikai kritikája Henry JAMESig nem értékelte a regényt mint művészi formát; a költészetet a regénnyel szemben az irodalom magasabb formájaként tisztelte. Jó híre gyenge voltára mutat az is, hogy neve sokat változott. FIELDING regényeit „histories”-nek vagy „comic epics in prose”-nak nevezte; a kölcsönkönyvtárak divatja idején a „sárga” jelző tapadt rá.

Egy szépítő műveletnek vagyunk tanúi. Kár volt feláldozni a regény küzdelmes múltjának dokumentumait. Történeti elrendezésben szemléletesen meg lehetett volna mutatni a kritika alulmaradását néhány XIX. századi kritikából vett idézettel. Igaz, hogy a regény küzdelme a művészi forma rangjáért a XX. században is tovább tart, legalábbis az Egyesült Államokban, annak is egyetemi köreiben. William Lyon PHELPS, a Yale egyetem professzora (1865—1943) írja *Önéletrajzában*, milyen akadályokkal kellett megküzdenie, hogy az angol regényről szóló előadásait megtarthassa. 1895/96-ban hirdette meg első előadásait, de egy év múlva az idősebb professzorok ellenzése miatt abba kellett hagynia. Az amerikai sajtó is „forradalmi újítás”-nak tartotta a kortárs-regényírókkal való foglalkozást. A fordulat csak a 20-as évek végén következett be. BELL—BAIRD bibliográfiájának forrásai: 410 kritikát tartalmazó könyv és 66 nagyobb-részt USA-beli és kanadai folyóirat. Csak néhány reprezentatív angliai folyóirat akad a jegyzékben. Ez a forrásjegyzék jogossá teszi helyesbitő címkiegészítésünket.

A kritika irodalmának másik bibliográfiája — két angol irodalomtörténész professzor, Claude HILL és Ralph LEY munkája³¹ — szembesíti az Angliában szép számmal bemutatott német expresszionista dráma angol és német kritikai irodalmát, az expresszionizmusról általában szóló angol és német irodalmat.

³⁰ BELL, Inglis Freeman—BAIRD, Donald: *The English novel, 1578—1956*. A checklist of 20 century criticism. Denver, 1958, Swallow. XII, 169 l.

³¹ HILL, Claude—LEY, Ralph: *The drama of German expressionism*. A German—English bibliography. Chapel Hill, 1959. Univ. of North Carol. XI, 211 l.

Erre a célra a szerzők elegendőnek találták 16 kiválasztott német író drámaírói munkásságát.

A bibliográfia szerkesztői általában elfogadottnak veszik, hogy az expresszionizmus irodalmi fázisa sokkal hangsúlyozottabb volt Németországban, mint másutt; elfogadottnak azt is, hogy ez a legnagyobb hatással a drámában jelentkezik. Mentséget nem is kell keresniük arra, miért csak 1945 után s nem már 1933 előtt készült e témáról kimerítő bibliográfia. Az első általános fő rész első fejezetében olyan tanulmányokat sorol fel, amelyek fő témája nem az expresszionizmus és nem az expresszionista dráma. Irodalomtörténeti tárgyú írások ezek, amelyek érintik az expresszionizmust. Az általános rész második fejezete olyan írások repertórium, amelyek fő témája az expresszionista irányzat, az expresszionista drámára való tekintet nélkül. Itt talál az olvasó az expresszionista művészettel, költészettel, filozófiával foglalkozó írásokat is. Végül az általános rész harmadik fejezetének egyetlen témája maga az expresszionista dráma.

A második fő rész a kiválasztott 16 német író személyi bibliográfiáinak gyűjteménye drámaírói munkásságukra leszűkítve. Teljes ez a lista akkor is, ha egyesek művei az expresszionizmust megelőző korba illők (STERNHEIM) vagy áthúzódnak az expresszionizmuson túl (HASENCLEVER), és nem alkalmazható rájuk az expresszionista dráma ködös definíciója. Befogadja a bibliográfia az életrajzi irodalmat, de általában kizárta a lírai műveket és a szépprózát. Felvették azonban a szerzők dramaturgiai, drámaelméleti nézeteit tartalmazó írásait. A drámaírók közt szereplő szobrász (BARLACH) és festő (KOKOSCHKA) esetében közül a bibliográfia képzőművészeti cikkeket is, hogy a művész-író típus arcképe teljes legyen. A gyűjtés időhatára 1958 januárja. Napilapok cikkeiből csak a bemutató előadásról írottakat vették fel, az angol nyelvű napilapokból csak a *New York Times*ben megjelenteket. A két bibliográfus-professzor szerint kb. 50-re tehető az expresszionizmushoz tartozó drámák száma: a válogatás — úgy vélik — nem járt veszteséggel a tudomány számára. Munkaeszközt akartak adni a tovább-kutatók kezébe. A 16 név között nálunk is jól ismertek: Ernst BARLACH, Bertold BRECHT, Walter HASENCLEVER, Hanns JOHST, Georg KAISER, Oskar KOKOSCHKA, Carl STERNHEIM, Ernst TOLLER, Fritz von UNRUH és Franz WERFEL.

A szerkesztők nem mindenben alkalmazkodtak a dráma-bibliográfiai szabályokhoz. (Az előadás körülményei, a játék színhelye, a rendező, az előadások száma stb. mind nagyon érdekelné a dramaturgiával foglalkozókat.) Közlik ugyan a drámák időrendjét, de nem közlik, mikor, hol mutatták be. A bemutatás valószínű adata ugyan kiderül a színibírálatot közlő folyóirat dátumából, de hogy melyik német vagy angol színház mutatta be, ezt már csak a folyóirat-cikkből tudhatnók meg.

Hiányai ellenére sokban segítik a kutatót: finom elhatárolásaik az általános irodalomban; az 1945 előtti és utáni irodalom különválasztása, a disszertációk felvétele, lelőhelyeik megnevezése. Ne felejtjük el, hogy egy évtizedeken át eltemetettnek vélt irodalom teljes elevenségével támad fel újra a bibliográfiában.

Antológiák mint a nagy szintézisek előmunkálatai

Az irodalomtörténeti alapozású bevált szintézisek új kiadásai vagy kiegészítő évkönyvei késlekednek, nagy nyelvterületek két-három utolsó évtizedének irodalma feletti áttekintés egyre nehezebb. Így magyarázható, hogy sűrűn jelennek

meg rövid bio-bibliográfiákkal felszerelt antológiák napjaink élő irodalmáról. Az igényesebbek közül kiválasztjuk Gaëtan PICON *Panorámáját*.³² Nagy lélegzetű bevezetőjében — kissé rendhagyó irodalomtörténeti tabló, az esszé-stílus elmosódó kontúrjaival élve osztályoz — csoportokba osztja a ma még együtt élő három nemzedék íróit és költőit, az utolsó klasszikusokat; „a költő irodalmat”; a „szürrealista kaland” íróit; az 1900-as nemzedéket, „az etikus generációt”; a metafizikus naturalizmus regényíróit; az „átváltó” irodalmat; a resistance íróit; az új stílusú regényét; a 40-es évek „elmélyült és beteljesedő” lírájának költőit; végül az újonnan tájékozódó, 1950 után induló fiatalokat. Beleilleszti PICON körképébe az esszéistákat, a filozófusokat és szociológusokat, a kritikásokat és az irodalmi folyóiratok életrajzát is.

A nagy bevezetés közel négyszáz mai francia íróat említ fel vagy jellemez vázlatosan.

Ennyi erőfeszítés után csodálkozva olvassuk „következtetés helyett” című végszavában összefoglalóját a francia irodalom átalakulásáról: „Bármily különbözőek is ezek a megvizsgált életművek, van bennük, ami közös: résztvevői az irodalom válságának.” A nagy bevezetés olvasójában valóban kialakul az a fajta hangulat, amilyenről NAGY Péter számol be egy könyvismertetésében:³³ „a mai francia irodalom kutatója dzsungelben jár...” PICON antológiája második részében a szemelvényekből, az írók életének eseményeiből, műveik kronológiájából kiformalódik összesen harminc író (lírikus, regényíró, drámaíró és kritikus) portréja, de hol maradnak a megemlített százak? Az antológia harmadik része akarja pótolni a társadalmi háttérrel kordokumentumokkal, napjaink szociális és esztétikai kérdéseiben való állásfoglalásokkal. Mindez együttvéve az elinduláshoz is kevés. A helyzet — az antológiák után — követeli már a beszédes bibliográfiát és a nagy szintézist, hogy ösvényeket vághassunk az alkotásoknak ebben a sűrűjében. És ez a kép fogadja a mai kutatót szinte minden nyelvtérületen.

* * *

Tanulmányokkal szolgálhatna néhány más — az anyag bősége miatt itt nem tárgyalható — bibliográfia-típus is. A szöveggyűjtemények bibliográfiája, az eseménynaplóval felszerelt és teljes pályaképet nyújtó személyi bibliográfiák, az önéletrajzok bibliográfiái, a fordításoké és a kritikai folyóiratoké stb. Tanulmányokkal, amelyek értékesíthetők az Irodalomtörténeti Intézet készülő nagy kollektív vállalkozása, a négykötetes *Irodalomtörténeti kézikönyv* szerkesztésében, az „apparátus” kialakításában. Talán még sorra kerülnek ezek is.

BÉLA KÓHALMI: DAS SCHICKSAL DER WERKE UND DIE BIBLIOGRAPHIE

Selbst Bibliographen sind mit der Lage der Bibliographie der Literatur und der Literaturwissenschaft unzufrieden. Vor allem richtet sich die Unzufriedenheit gegen die zusammenfassenden, internationalen Handbücher. Die Grundsätze und die Praxis ihrer Auswahl-Politik entspricht keineswegs mehr den Gesnerischen, den humanistischen

³² PICON, Gaëtan: *Panorama de la nouvelle littérature française*. Nouv. éd. réfondue. Introduction. Illustrations. Documents. Paris, 1960, Gallimard. 678 l.

³³ NAGY Péter: *Könnyű séta a dzsungelben*. Bajomi Lázár Endre: *A francia irodalom kistükré*. Magyar Nemzet. 1962. aug. 19. 13. l.

Überlieferungen. Die Synthesen von heute schließen zu oft wichtige Werke der *nicht-schönwissenschaftlichen* Literatur aus; Werke, die in der geistigen Schatzkammer nicht fehlen dürfen.

Man kann die „Klagen“, die hier zu besprechen sind, in fünf Punkten zusammenfassen.

1. Die Auswahl der Werke aus den Literaturen der kleinen Nationen ist in den Synthesen der Weltliteratur mehr als unbefriedigend; nahezu dürftig. Die zusammenfassenden Hilfsbücher tragen den nationalen Stempel des Herausgebers.

2. Die nationalen Synthesen bleiben in ihren Zusammenstellungen zurück. Es fehlen die Angaben der Werke, die Repertorien der Sekundär-Literatur aus den letzten Jahrzehnten, oder aus dem letzten Jahrzehnt.

3. Gründliche bibliographische Beschreibung der Werke ist in den literaturwissenschaftlichen Hilfsbüchern kaum mehr anzutreffen. Die gebotene Beschreibung ist karg, Annotationen fehlen, buchgeschichtliche, verlagsgeschichtliche Daten sind in verschiedenen Hilfsbüchern zerstreut, nur mit Mühe aufzufinden. Die Bibliographien sind kahl.

4. Der „eingeweihte“ Forscher plagt sich sehr oft durch mehrere Gattungen von Bibliographien hindurch. Man muß sich die immerfort wechselnden Methoden selber eigen machen, um sie gebrauchen zu können.

5. Vor nahezu 60 Jahren hat Gustave COHEN die Frage der Vereinigung der Methoden und Dienstleistungen der verschiedenen Hilfsbücher aufgeworfen. Es blieb dabei. Forscher sind bis heute dazu gezwungen, gleichzeitig zehn bis zwanzig Gattungen von Bibliographien und Hilfsbücher vor sich zu haben, um fehlende Daten zu erhaschen.

Verfasser wählt acht Gattungen, in der Mehrzahl Hilfswerke der an Synthesen überreichen französischen Literaturwissenschaft aus. Bespricht und analysiert sie, vergleicht ihre Methoden und macht bibliographiegeschichtliche Rückblicke. Hierbei dürfte es lehrreich sein (mit vielen Beispielen) auf die Leistungen der retrospektiven französischen Nationalbibliographie (QUÉRARD) hinzuweisen, um die Wichtigkeit der Aufnahme der buchgeschichtlichen Daten vor Augen zu führen. Zu betonen ist auch der Hinweis auf die Seltenheit einer wissenschaftlich gut fundierten Chronologie der Literaturen. Das Fehlen einer auch das XX. Jahrhundert umfassenden Chronologie macht sich fühlbar, sie müßte auf Grund der Arbeiten nationaler Kommissionen hergestellt werden. Paul VAN TIEGHEM's Chronologie wird eingehend besprochen. Sein wertvolles Hilfsbuch entstand in der Folge eines Beschlusses des VI. internationalen Kongresses der Geschichtswissenschaften in Oslo, wurde eine kollektive Arbeit. Die Mitarbeiter waren Professoren und Bibliothekare aus 31 Ländern. Das brauchbare Werk blieb aber mit dem Ende des XIX. Jahrhunderts abgeschlossen.